

დიანა მოსეშვილი

არაბული ენის ისტორიული ლექსიკონის შექმნის პრინციპები

არაბული ენის ისტორიული ლექსიკონის შექმნა არის ენობრივ-სამეცნიერო პროექტი, რომელსაც ახორციელებს კერძო სამეცნიერო ორგანიზაცია (არაბული ენის სამეცნიერო აკადემიების გაერთიანება), რომელიც 1971 წელს შეიქმნა კაიროში. ამ ორგანიზაციაში კაიროს, დამასკოს, ბაღდადის, იორდანის, ალჟირის, ლიბიის, სუდანის, პალესტინის ენის პალატები გაერთიანდა. ორგანიზაციის მთავარი მიზანია სამეცნიერო წრეებს შორის კავშირის ორგანიზება, მთელი ძალისხმევით დახარჯვა ისეთ საკითხებზე, რომელიც უკავშირდება არაბულ ენას და მის ენობრივ და სამეცნიერო მემკვიდრეობას.

არაბული ენა განსაკუთრებით საჭიროებს ისტორიულ ლექსიკონს, როგორც ერთ-ერთი ყველაზე ფართო გავრცელების ენა, ხანგრძლივი ისტორიითა და მდიდარი მემკვიდრეობით, რომელზეც არაერთმა ხალხმა შექმნა თავისი კულტურული მემკვიდრეობა და ეს ენა მათთვის თვითგამოხატვის საშუალება გახდა.

ისტორიული ლექსიკონითა და არაბული ენისათვის ასეთი მოდელის შექმნით 1932 წელს პირველი დაინტერესდა პროფესორი ფიშერი, აღმოსავლეთმცოდნე ლაიფციგის უნივერსიტეტიდან, არაბული ენის სამეცნიერო აკადემიის წევრი და არაბული **სალიტერატურო ენის ლექსიკონის** ავტორი (გამოიცა 1933 წელს), როცა მან არაბ ლექსიკოლოგთა გაერთიანებას, ამ ორგანიზაციის ერთ-ერთ პირველ შეკრებაზე კაიროში არაბული ენის “დიდი ლექსიკონის” განახლება შესთავაზა. უკვე 1937 წლის ზაფხულზე წარუდგინა კიდევ მათ დამუშავებული სანიმუშო მასალა, მაგრამ ფიშერის გარდაცვალების (1940 წ.) შემდეგ ამ პროექტზე მუშაობა შეწყდა. 1964 წელს პროფესორმა იბრაჰიმ მადქურმა არაბული ენის ისტორიული ლექსიკონის შექმნის ახალი პროექტი წარუდგინა არაბ ლექსიკოლოგთა ასოციაციას. პროექტი მოიწონეს, მაგრამ მაშინ იგი ვერ განხორციელდა.

1971 წელს არაბული ენის სამეცნიერო აკადემიების გაერთიანების მიერ მიღებული იქნა გადაწყვეტილება არაბული ენის “დიდი ლექსიკონის” ხელახლა შესწავლასთან დაკავშირებით. ორგანიზაციის სალექციო დარბაზში სხვადასხვა ავტორის მიერ წაკითხული იქნა არაერთი ლექცია: ისმაილ მადრუქი — “არაბული ენის ისტორიული ლექსიკონი საქმესა და იმედს შორის”, ქემალ ბაშარის — “არაბული ენის ლექსიკონთან დაკავშირებით”, აჰმად შაფიკ ალ-ხატიბის — “არაბული ენის ისტორიული ლექსიკონი”, აბდ ალ-‘აზიზ ‘უსმან ალ-თფვიჯრის — “არაბული ენის ისტორიული ლექსიკონი “ალფიაში” ცვლილებების შუქზე”, აბდ არ-რაჰმან ალ-ჰაჯ სალიჰის — “სამეცნიერო ლექსიკონი და მისი მეცნიერული განხორციელების პირობები”, აბდ ალ-ქარიმ ხალიფას — “არაბული ენის ისტორიული ლექსიკონის მნიშვნელობა”, მუჰამად რაშად ალ-ჰამზავის -

“არაბული ისტორიული ლექსიკონი, მისი პრობლემატიკა და შესრულების გზები”, მუჰამად ბენ მუჰამად ბენ შარიფას — “ისტორიული ლექსიკონის ტიპის ბელეტრისტიკის საფუძვლები ჩვენს ეპოქაში”, რაიფ ჯურჯ ჯურჯი - “ძველი და საშუალო სალიტერატურო არაბული”, ალი ალ-კასიმის — “ისტორიული ლექსიკონის მასალები” და ასე შემდეგ.

მუჰამედ ჰასან აბდ ალ-აზიზის მოხსენების ტექსტში ისტორიული ლექსიკონის დანიშნულების შესახებ ვკითხულობთ: “ისტორიული ლექსიკონის გაკეთება პირამიდის აშენებას ჰგავს, ოღონდ მნიშვნელობებით. მამებისაგან გადმოგვეცა ჩვენ არაბული ენა მთელი სისრულით, როგორც ცოცხალი ენა მეცნიერებისა და ხელოვნებისა. თავისი გრამატიკითა და მორფოლოგიით, განზოგადების წესებით, თავისი მდიდარი ლექსიკით. ჩვენი მემკვიდრეობაა ეს ენა თავისი სალიტერატურო და დიალექტური ფორმებით, უცხოური წარმოშობის არაბიზებული ფორმებით, თავისი საზომებითა და წარმოთქმით, რომელიც უადრესად მდიდარია მნიშვნელობებით. ძველი არაბული ლექსიკონები შემოიფარგლებიან სიტყვებისა და მათი სინონიმების შეგროვებითა და განმარტებებით, მათი მნიშვნელობებისა და სტრუქტურის ცვლილებების ჩვენებით. ეს საპატიო საქმეა, მაგრამ არაბი პოეტების, ფილოლოგების, მეცნიერებისა და ფილოსოფოსების წყალობით, არაბულ ენაში შევიდა იმ სიტყვათა მნიშვნელობები, რომლებსაც ისინი იყენებდნენ სამეცნიერო ან მხატვრული მიზნებისათვის და, აგრეთვე, ყოველდღიურ ცხოვრებაშიც. მათ მოახდინეს სპარსულ, ბერძნულ და ინდურ ფორმათა არაბიზაცია, რომელსაც საჭიროებდნენ თარგმნისას, მას შემდეგ, რაც გაეცნენ სპარსულ, ინდურ, ბერძნულ და სხვა ხალხების ცივილიზაციებს. სამწუხაროდ, ბევრი ასეთი მნიშვნელობა და არაბიზებული ფორმა ენის ლექსიკონებში არ შესულა და დარჩა გაბნეული (დაწუნებული) და გადაეცემოდა მეცნიერების თაობებიდან ერთმანეთს. ისინი მხოლოდ წერილობითმა მასალამ შემოინახა. გვსურს, რომ მათი შექმნის ისტორიას ხელახლა მივუბრუნდეთ. არაბული ენის ისტორიული ლექსიკონი მკვლევართათვის რევოლუციას მოახდენს ენისა და ისტორიის შესწავლის საქმეში, აღმოაჩენს დამარხულ განძს იმ მნიშვნელობებისა, რომლებიც წინათ არ იყო ხელმისაწვდომი.

არაბული ენის ისტორიული ლექსიკონი არ იქნება მხოლოდ არაბული ენის დივანი, რომელიც თავის თავში მოიცავს ენის სიტყვა-ფორმებს, მის სტრუქტურასა და მნიშვნელობებს, რასაც გამოიყენებს, ან რაც მოკვდა ან გაქვავდა, რა ცვლილებებსაც განიცდიდა დროდარდრო, სხვადასხვა რეგიონში, არამედ ეს იქნება მუსლიმთა და არაბთა ისტორიის, მისი დიდი მოვლენების, დაპყრობების, ომების, გადასახლებებისა და კატასტროფების, მათი საზოგადოებრივი ცხოვრების, პოლიტიკური სისტემების, მატერიალური და სულიერი ასპექტების, მათი ფიქრებისა და შეგრძნებების, მათი ცოდნის, მეცნიერებისა და გამოცდილების, მათი სხვა ერებთან ურთიერთობის ამსახველი დივანი”.

ისმაილ მუჰჰარის მონოგრაფიაში — “არაბული ენა და ისტორიული ლექსიკონის საჭიროება” — ვკითხულობთ: “თუ ჩვენ გვინდა, მივუბრუნდეთ სიტყვათა გამოყენების ისტორიას, რომელთა მნიშვნელობებიც იცვლებოდნენ (ან პარალელურად არსებობდნენ) ვერ შემოვიფარგლებით მხოლოდ

ლექსიკონებით, რადგანაც ესენი გადატანით მნიშვნელობებს განეკუთვნებიან, ან სამეცნიერო გამოყენება აქვთ, ხოლო ამის მსგავსს ვერაფერს ვპოულობთ ენის ლექსიკონებში, რადგანაც, ლექსიკონები შემოსაზღვრულია სიტყვათა ძირითადი მნიშვნელობებით, ხოლო ენა მრავალფეროვანია იმ გადატანითი, ან კიდევ სამეცნიერო, ფილოსოფიური, და სხვა მნიშვნელობებით, რომლებიც ახლავს ამა თუ იმ სიტყვას.

ისტორიული ლექსიკონი უნდა მოიცავდეს ყველა სიტყვას, რომელიც გვხვდება თანამედროვე და სამწერლობო ენებში, მათი არსებობის სხვადასხვა ფორმასა და სხვადასხვა დონეზე. აქ საუბარია ენის სალიტერატურო (ფუსჰა), სამეცნიერო (ილმია), უცხო ენის (აჯნაბია), საერთო (მუშთარაქა), ტექნიკურ (თაქნია), დიალექტის (ამია), მშობლიურ (ლაჰჯი) და ჯგუფური ენების დონეებზე”.

მუხზარი შენიშნავდა: “ლექსიკონისათვის, იმისთვის, რომ ახლოს იყოს იმასთან, რასაც გულისხმობს თავის თავში ისტორიული ლექსიკონი, სასურველია ისეთ სიტყვებს მოიცავდეს ცოცხალი მეტყველებიდან, რომლებიც გამოიყენება წერილობით ტექსტებში, ან რაიმე ფორმით უკავშირდება სალიტერატურო ძირს. რადგანაც ენობრივი ერთეულები (არც აწმყოში და არც წარსულში), როგორც წესი, ცნებებით “ქეშმარიტი” ან “მცდარი” კი არ იზომება, არამედ ენაში მისი ფუნქციის და სხვადასხვა ადგილას მისი ჰარმონიული გამოყენების ვადით”.

არაბული ენის სამეცნიერო აკადემიების გაერთიანების შეკრებაზე წარმოდგენილი იქნა არაერთი მოხსენება ისტორიული ლექსიკონის შექმნის მეთოდოლოგიასთან დაკავშირებით. განხილული იქნა იმ ისტორიული ლექსიკონების მეთოდოლოგია, რომელიც უკვე მომზადებული იყო სხვა ენებისათვის, ასევე განიხილეს არაბული “დიდი ლექსიკონისა” და ფიშერის “სალიტერატურო ენის ლექსიკონის” მეთოდოლოგიები. წარმოდგენილი იქნა მოსაზრებები არაბული ენის ისტორიული ლექსიკონის ახალ გეგმა-პროექტთან დაკავშირებით. აქ შეიძლება გამოვყოთ რამდენიმე მნიშვნელოვანი საკითხი ან მიმართულება, რომელთა დამუშავებაზეც მუშაობენ ისტორიული ლექსიკონის შექმნისათვის საჭირო საქმიანობათა განმახორციელებელი სპეციალური კომიტეტები:

I. ჩაწერისა და დამოწმების კომიტეტი — იგი ახდენს იმ განმარტებათა, კატალოგთა და ჩანაწერთა შეგროვებასა და ჩაწერას, რომლებიც შეირჩა სხვადასხვა ეპოქიდან.

II. აღწერისა და რედაქტირების (დესკრიფციის) კომიტეტი — იგი ახდენს ლექსიკონის ერთეულთა აღწერას, შემოწმებას, კლასიფიცირებას, სტრუქტურებად დალაგებას, ასევე სიტყვის ფუძესა და მის მნიშვნელობებში მომხდარ ცვლილებათა, გადატანით მნიშვნელობათა და განმარტებათა აღნუსხვას.

III. წარმოდგენისა და პუბლიკაციის კომიტეტი — იგი მოამზადებს ლექსიკონის პუბლიკაციის საბოლოო ელექტრონულ ვერსიას და გამოაქვეყნებს მას.

იმისთვის, რომ შეფასდეს და დაფიქსირდეს არაბული ენის ლექსემათა სტრუქტურისა და მათი მნიშვნელობების ცვლილებები ენის უძველესი პერიოდიდან დღემდე, რაც წარმოადგენს ისტორიული ლექსიკონის მთავარ მიზანს,

აუცილებელია, ენის არსებობის პერიოდი დაიყოს რამდენიმე ეტაპად. ამ გზით მოხდება სიტყვის ფუძისა და მისი მნიშვნელობის ამა თუ იმ პერიოდში ჩაწერა და შემდეგ მათი შედარება, რათა დადგინდეს ცვლილება, რომელიც მასში განხორციელდა (ალ-მაზჰარი).

პერიოდიზაციის საკითხი უშუალოდ უკავშირდება **არაბული ენის დასაბამის დათარიღების** პრობლემას. ალი ალ-კასიმი (ზოგი სხვა მეცნიერი) თვლიდა, რომ არაბული სალიტერატურო ენის დასაბამად შეიძლება მივიჩნიოთ ქრისტეშობით მე-5 საუკუნე, მაგრამ თუ მივუბრუნდებით ფულის ერთეულებს, რომლებზეც არაბული წარწერები შეუსრულებიათ არაბებს, ისინი ახალი წელთაღრიცხვით მე-2 საუკუნეს განეკუთვნებიან. თუ ამითაც არ დაკმაყოფილებით და მივუბრუნდებით საფაურ, ლიზიანურ და სამუდურ წარწერებს, რომლებიც ეკუთვნით ჩრდილოეთის არაბებს, ასევე, უნდა მივუბრუნდეთ სამხრეთარაბულ ტექსტებს. ასეთ შემთხვევაში, გარდაუვალი იქნება მივუბრუნდეთ, აგრეთვე, სემიტურ ენებს, როგორც ეს გვაქვს “დიდ ლექსიკონში”, სადაც ყოველ ძირთან მიმართებით მინიშნებულია, გვაქვს ეს ძირი ყველა სემიტურ ენაში, თუ მხოლოდ რომელიმე მათგანში. ამიტომაც ენის პერიოდიზაციის პირველ საფეხურად უნდა მივიჩნიოთ სემიტური პერიოდი.

ისინი, ვინც ემხრობოდნენ ალი ალ-კასიმს, ენის ისტორიაში ხუთ პერიოდს გამოყოფდნენ: **1) სემიტური პერიოდი** — ეს არის პერიოდი, რომელშიც არაბული ენა იწყებს გამოყოფას სემიტური ენებისაგან და საკუთარი თავისებურებების ფორმირებას; **2) კლასიკური არაბული** — ეს არის ეტაპი არაბული ენის გამოყენებისა, რომელიც მოიცავს ჯაჰილიის ეპოქას, ვიდრე შიჯრით მეორე საუკუნის შუა ხანებამდე; **3) ნეოკლასიკური, ან ახალი კლასიკური არაბული** — ეს არის არაბული ენის ისლამის გავრცელების შედეგად ნახევარკუნძულის გარეთ გამოყენების პერიოდი, როცა აყვავდა საზოგადოებრივ-კულტურული ცხოვრება და ცივილიზაცია. იგი გაგრძელდა შიჯრით მეხუთე საუკუნის ბოლომდე; **4) საშუალო არაბული** — ის მოიცავს ცივილიზაციის დაცემის შემდგომ პერიოდს, რომელშიც თურქები, ირანელები და მონღოლები განაგებენ არაბულ სამყაროს. ეს პერიოდი გაგრძელდა თანამედროვე არაბულის ეპოქამდე **5) თანამედროვე არაბული** — ეს პერიოდი ემთხვევა არაბული აღორძინების პერიოდს. იგი დაიწყო მე-19 საუკუნის დასაწყისიდან და დღემდე გრძელდება.

ასეთი კლასიფიკაციის საწინააღმდეგოდ მეტყველებს ორი საკითხი: 1) სემიტური პერიოდისათვის დამახასიათებელი თავისებურებები ნაკლებად გასაგებია ჩვენთვის, რადგანაც მისი ფუძეებისა და მნიშვნელობების განსაზღვრისათვის საკმარისი ტექსტები არ გვაქვს. 2) ჯაჰილიისა და ისლამის პირველი საუკუნენახევრის ისტორიის ერთ პერიოდად გაერთიანება მიზანშეწონილი არ უნდა იყოს, რადგან ყურანის შექმნამ და ისლამის გავრცელებამ მნიშვნელოვანი ცვლილებები გამოიწვია არაბულ ენასა და არაბთა ცხოვრებაში.

მეცნიერთა მეორე ნაწილი ემხრობა შემდეგ პერიოდებად დაყოფას: 1) **ჯაჰილიის ეპოქა**, რომელიც ჩვენთვის ცნობილია ისლამამდელი პერიოდის პოეტთა შემოქმედებიდან და ეს არის საერთო საურთიერთო ენა არაბეთის ნახევარკუნძულზე მცხოვრები არაბული ტომებისათვის. ამ პერიოდის ყველაზე ძველი პოეტური ნაწარმოები კი ისლამამდე ორი საუკუნით ადრეა შექმნილი;

2) **ისლამური ეპოქა** — ისლამის გამოჩენიდან ომაელთა დინასტიის დამხობამდე ქრ-ით 750 წელს; 3) **აბასელთა ეპოქა** — აბასელთა სახელმწიფოს შექმნიდან მის დაშლამდე და ბაღდადის დაცემამდე 1258 წელს ქრ-ით და 656 წელს ჰიჯრით; 4) **საემიროების პერიოდი** — აბასელთა პერიოდის ბოლოდან ოსმალური სახელმწიფოს ბოლომდე, ვიდრე არაბული სამყაროს კოლონიალიზაციამდე ევროპელების მიერ მეცხრამეტე საუკუნეში; 5) **თანამედროვე აღორძინების ეპოქა** - მუჰამად ალის მმართველობიდან (1220 ჰ.) დღემდე.

ისინი ვინც თვლიდნენ, რომ ეს დაყოფა უფრო შეეფერება არაბულ სამყაროს, იქვე შენიშნავდნენ ორი მომენტის შესახებ: 1) უმნიშვნელოვანესია ის დიდი ისტორიული მნიშვნელობის მოვლენები, რომლებიც იწყებს და ამთავრებს ამა თუ იმ ეპოქას და გავლენას ახდენს ენის ცხოვრებაზე და არა კონკრეტული თარიღი, რომელიც იწყებს ან ამთავრებს ამა თუ იმ ეპოქას. 2) რაც შეეხება სხვა პერიოდიზაციებს, როგორცაა, მაგალითად, ბროკელმანის მიერ შემოთავაზებული პერიოდიზაცია, რომელიც ცხრა პერიოდს მოიცავს, აძნელებს შედარების პროცესს და მხოლოდ ართულებს ლექსიკოლოგთა ამოცანებს (ბროკელმანის - არაბული ლიტერატურის ისტორია).

ერთი მოსაზრებით, უმჯობესი იქნებოდა, მუშაობის პროცესი თანამედროვე არაბული ენის ჩაწერით დაწყებულიყო, რათა შეედარებინათ იგი სხვა პერიოდების წერილობით მასალასთან და ასე მისულიყვნენ ჯაჰილიის ეპოქამდე, როგორც ეს გაკეთდა ოქსფორდის ისტორიული ლექსიკონის შექმნისას, რომელიც არის მსოფლიოს ენებიდან ისტორიული ლექსიკონის შექმნის პირველი და ვრანდიოზული ნიმუში. სხვა მეცნიერთა მოსაზრებით კი, პროცესი უნდა დაწყებულიყო პირიქით: უნდა შეესწავლათ ყველა ის მასალა, რომელიც ჩაწერილია და რომელთა შექმნის პერიოდი განეკუთვნება ჯაჰილიის ეპოქას, შემდეგ უნდა შეედარებინათ იგი მომდევნო ეპოქის მასალებისათვის და ასე მოსულიყვნენ თანამედროვე ეპოქამდე. ორივე შემთხვევაში მოხდება სიტყვის გაჩენის, მისი გაქრობის, ან მისი ახალი მნიშვნელობის განვითარების ისტორიაზე დაკვირვება.

ენის ეტაპებად დაყოფის რომელი გზისთვისაც არ უნდა მიენიჭებინათ უპირატესობა, პროცესი, ყველა შემთხვევაში, თითოეული ეპოქისათვის მასში შერჩეული ტექსტების სახელმძღვანელო კატალოგების მომზადებით უნდა დაწყებულიყო.

ლექსიკონისათვის სიტყვა-სტატიების შეკრება ხდება სალიტერატურო ტექსტებიდან (იქნება ეს ხელნაწერი თუ ბეჭდური ტექსტი) არაბული ენის ყოველი ეპოქიდან. სიტყვები იკრიბება, როგორც **ძირითადი**, ანუ პირველადი (საიდანაც ვადგენთ სიტყვა-სტატიებს უშუალოდ), ისე **მეორეული** (რომლითაც ვსარგებლობთ აღწერისას, ან სალექსიკონო სივრცის გარეთ) წყაროებიდან. მათ განსაზღვრავს ისტორიული ლექსიკონის შექმნის სპეციალური ორგანიზაცია და რომელთაც, საჭიროების შემთხვევაში, დაემატება ახალი წყაროები.

ცალკე უნდა აღინიშნოს **ზეპირი წყაროების პრობლემის** შესახებ. ტელე და რადიო გადაცემების ენა სხვაობს ქვეყნიდან ქვეყანაში. ის პროგრამები, რომლებიც ისმის სალიტერატურო ენაზე, ნათელი და გასაგებია ნებისმიერ არაბულ ქვეყანაში, მაგრამ არის გადაცემები, რომლებიც, შინაარსიდან გამომდინარე, თავისუფალ ზეპირ სამეტყველო ენაზე მზადდება და მისი ენა სხვაობს ერთი ქვეყნიდან მეორეში.

ალი ალ-კასიმის მიერ წარმოდგენილ არაბული ენის ისტორიული ლექსიკონის შექმნის გეგმა-პროექტში საუბარია არაბული ენის ისტორიული ლექსიკონის საფუძვლად შერჩეული ტექსტების თემატურ განაწილებაზე: “გთავაზობთ, რომ ლექსიკონი შედგებოდეს 10 000 000 ერთეულისაგან. ტექსტები უნდა მოიცავდეს 20 თემატურ სფეროს. თითოეულ ამ სფეროს პირობითად ვუწოდოთ სუბკორპუსი (კერძო კორპუსი). თითოეული მათგანი უნდა დავეყოთ ქვეკორპუსებად. მაგალითისთვის თუ ავიღებთ სპორტის სფეროს, როგორც ერთ-ერთ სუბკორპუსს, მასში შეიძლება იქნას წარმოდგენილი: ფეხბურთის, კალათბურთის, ცურვის და ასე შემდეგ ქვეკორპუსები.

შემოთავაზებული იყო ასევე ტექსტების განაწილება გეოგრაფიული პრინციპით, შემდეგი სქემით: დაყოფა უნდა მომხდარიყო 4 რეგიონად 1) არაბეთის ნახევარკუნძული (მასში იგულისხმება იემენიც); 2) ერაყი და შამის ქვეყნები; 3) ეგვიპტე (აქვე სუდანს და ლიბიას); 4) არაბული დასავლეთი და ანდალუსია. რაც შეეხება ისეთ არაბულ წყაროებს, რომელთა შემდგენელებიც არიან აფრიკელი, აზიელი, ან ევროპელი არაარაბი ავტორები, ისინი უნდა მივაკუთვნოთ იმ ჯგუფს, რომელთანაც უფრო ახლოა გეოგრაფიული თვალსაზრისით.

უნდა აღინიშნოს ისიც, რომ ლექსიკოლოგისათვის არაბული ენის თანამედროვე ეპოქა არ მთავრდება 2000 ან 2010 წლით, რადგანაც ლექსიკონის შექმნის პროცესი ათობით წელი გასტანს და ამიტომაც საჭიროა, რომ არაბული ენის ისტორიული ლექსიკონის შექმნის ორგანიზაციაში შეიქმნას სპეციალური მიმართულება, რომელიც პარალელურად ჩაიწერს თანამედროვე სამეცნიერო და სხვა სფეროს სიახლეებს, ვიდრე ლექსიკონის საბოლოო მომზადებამდე. ეს ტექსტებიც და მისი კონტექსტები უნდა დამუშავდეს იმავე პრინციპით, როგორც ყველა დანარჩენი ტექსტი.

სალექსიკონო ერთეულთა (სიტყვა-სტატიათა) შედგენა-მომზადება ხორციელდება შემდეგი გზით: თითოეული სიტყვისა და ფრაზისათვის მზადდება ბარათი, რომელშიც კონკრეტული სიტყვის გვერდით, მარჯვნივ, მითითებულია სიტყვა იმ ფორმით, რომლითაც არის მოყვანილი წყაროში, საიდანაც არის აღებული. ზმნასთან მარცხნივ მითითებულია უსრული ასპექტის ფორმა, ხოლო სახელთან სახელობითი ბრუნვის ფორმა, მის ზემოთ კი ფუძე. ამასთანავე, მოკრეფულია წინადადება ან ბეითის ნაწყვეტი, ან, თუ ამას მოითხოვს საჭიროება, მთლიანად ბეითი, რომლისგანაც არის ამოღებული ეს სიტყვა. შემდეგ მოდის სიტყვის კომენტარი, შემდეგ მოხსენიებულია მთქმელი ან წყარო, გვერდისა და სტროფის ნომერი კონკრეტული წიგნიდან, შემდეგ ლექსში კასიდისის, ნაწყვეტის, ან ბეითის ნომერი.

ამის შემდეგ, ხდება აღწერილ სალექსიკონო ერთეულთა პრინციპული დათვლა და აღწერა. დაითვლება ყველა სიტყვა, რომელიც გამოიყენებოდა ჯაჰილის ეპოქაში. შემდეგ იმავეს აკეთებენ მომდევნო ეპოქასთან დაკავშირებით და შევადარებთ მიღებულ სურათს. ასე გრძელდება თანამედროვე ეპოქამდე. ეს საჭიროა, ერთი მხრივ, ლექსიკონის მეცნიერთა შორის საქმის განაწილებისა და, მეორე მხრივ ლექსიკონის მოცულობის დადგენისათვის.

აღწერა კი გულისხმობს სიტყვათა დაჯგუფებას: 1) მნიშვნელობის მატარებელ მარტივ სიტყვებად; 2) შედგენილ და ნაწარმოებ სიტყვებად; 3)

ფრაზეოლოგიზმებად და კონტექსტუალურ ფრაზებად; 4) ფუნქციონალურ სიტყვებად;

სალექსიკონო ერთეულთა აღწერისას სიტყვა განისაზღვრება შემდეგი მახასიათებლებით:

1. გამოყენების დონეები, კერძოდ:

- რომელი და რამდენი სიტყვა გადიოდა ხმარებიდან და ხდებოდა არქაული და პირიქით, როდის და როგორ წარმოიშვა ახალი სიტყვები ამა თუ იმ ეპოქაში.

- როგორია თითოეული სიტყვის გამოყენების სიხშირისა და გავრცელების ხარისხი.

შესაბამისად გვაქვს შემდეგი კრიტერიუმები:

ცოცხალი — საერთო — ხშირი — მრავალი — იშვიათი — მცირე — გამონაკლისი — უცხო.

2. მომხმარებელთა შეფასება; რამდენად დაშვებულია ან აკრძალული მისი გამოყენება.

აკრძალული — ვულგარული — პლებეური — სახალხო — სოფლის — “შავი”.

3. საზოგადოების ჯგუფის ან საზოგადოებრივი დიალექტების კუთვნილების მიწინააღმდეგ:

კულტურული ფენის — დიალექტის — გაუნათლებელი ფენის — ხელოსანთა და სხვა პროფესიული.

4. მნიშვნელოვანია ძველი არაბების შეფასებაც სიტყვების შესწავლისას. სალიტერატურო ენა — სწორი მეტყველება — ძველი ენა — ახალი ენა — დიალექტი.

მითითებული უნდა იქნას, თუ კონკრეტული სიტყვა სალიტერატურო ენიდან რომელ რეგიონში გამოიყენება. უნდა გაეთვლინოს მინიშნებები: მარკოვული, ეგვიპტური და ასე შემდეგ. შესაძლოა, სიტყვა დამკვიდრებული იყოს მთელს არაბულ რეგიონში, მაგრამ რომელიმე კონკრეტულ რეგიონში ჰქონდეს განსხვავებული მნიშვნელობა; ასეთ შემთხვევაში, უნდა იქნეს შენიშნული ამის შესახებ.

თითოეული ტერმინი შესწავლილი უნდა იქნას განსაზღვრული მნიშვნელობებით, რომელიც გამოიყენება ყველა დონეზე, ასევე ის, თუ რა გამოიყენება და რა არა.

მაკრო სტრუქტურების აგებასთან დაკავშირებით შემუშავებული რეკომენდაციები:

- რადგანაც სემიოტური ენები მთლიანად და განსაკუთრებით არაბული აბსოლუტურად განსხვავებულია ევროპული ენებისაგან სიტყვათწარმოების თვალსაზრისით, სადაც მაკროსტრუქტურის (თითოეული ბუდის) შესავალში მოცემულია სიტყვა (მასდარი ან ინფინიტივი), არაბულში უნდა იდგეს ძირი, რომელიც შემდეგ გაიშლება მისგან ნაწარმოებ ქვესტრუქტურებად (ქვებუდეებად), როგორც ეს გვაქვს დიდ ლექსიკონში.

- ლექსიკონში ბუდეები დალაგებული იქნება ძირეული ბგერების ჯერ პირველი, შემდეგ მეორე და მესამე ძირეულის მიხედვით, როგორც ეს გვაქვს ზამახშარისთან წიგნში “ასას ალ-ბალადათი” და სხვა ლექსიკონებში. განსაკუთრებით, “დიდ ლექსიკონში”.

• ბუღის თავშივე უნდა იქნას მითითებული სემიტური ენებიდან მაგალითები, თუკი ასეთი მოიპოვება.

• არაბიზებული სიტყვები უნდა განვაკუთვროთ მათ საფუძველს (ძირის თავისებურებების აღნიშვნისას, თუ იგი არაბულია, შეიძლება, დავეყრდნოთ აჰმად აბი ფარისის “შაკაის ალ-ლულას” და, ასევე, დავიდ კოენის ნაშრომს “სემიტური ძირების ლექსიკონი”. ხოლო თუ არაარაბული ძირი გვაქვს, ვეყრდნობით სავარაუდო ლექსიკონებს სპეციალურად არაბული ენისათვის და ასეთი ძალიან ცოტაა.

• ძირეული დაიწერება ფურცლის შუაგულში და წარმოადგენს მაკროსტრუქტურას.

• იმავე ძირიდან მომდინარე სხვა სიტყვები განლაგებულია მომდევნო ხაზის დასაწყისში ვერტიკალურად. ყოველი ასეთი სიტყვა განსხვავდება იმით, რომ გვხვდება ფრჩხილებში ან განსხვავებული ფერის შრიფტით, ან ვარსკვლავებით, რითაც მინიშნებულია, რომ ეს არის ამავე ძირისგან მომდინარე სიტყვების მიკროსტრუქტურა.

ძირიდან მომდინარე ან ნაწარმოები სიტყვების განლაგება ხდება შემდეგი პრინციპით:

ზმნები: ზმნები წინ უსწრებენ სახელებს, სამთანხმოვნია — ოთხთანხმოვნია, პირველადი — ნაწარმოებს, გარდაუვალი — გარდამავალს. მათი მიმდევრობა მიჰყვება იმ წყობას, რომელიც გვაქვს “დიდ ლექსიკონში”.

ზმნისგან ნაწარმოები სახელები: ზმნის შემდეგ მოყვანილია მხოლოდ ის წესისამებრ ნაწარმოები სიტყვები, რომლებიც ინარჩუნებენ ზმნის მნიშვნელობას, როგორცაა მაგალითად: “მუსაჯილ”, როგორც მოწყობილობა, რომელიც ხმას ჩაიწერს.

სახელები: ნაწარმოები სახელები წარმოდგენილია ზმნების შემდეგ და ანბანური პრინციპითაა დალაგებული. რაც შეეხებათ ოთხთანხმოვნია და სიტყვებს, რომლებშიც მომხდარია ცვლილება, ან ბგერათა გადანაცვლება, მიჰყვებიან იმავე მეთოდს, რომლითაც ისინი განლაგებულია დიდ ლექსიკონში.

არაბიზებული ფორმები: ისინი, რომელთაც არაბები წარმოებისას მთლიანად უქვემდებარებენ ფლექსიას, ჩვეულებრივ მითითებულია სამთანხმოვნია ძირით. მაგ.: “ლიჯამ” (ლ-ჯ-მ); ხოლო ისინი, რომლებიც არ ექვემდებარებიან ფლექსიას, მაგ.: “ისთაბრაკა”, მოყვანილია მასში ბგერათა თანმიმდევრობის მიხედვით და მინიშნებულია მათი ძირის არაარაბულ წარმომავლობაზე.

სპეციალური წესების მიხედვით ხდება: 1) მრავალი მნიშვნელობის მქონე სიტყვათა განლაგება; 2) იმ სიტყვის ადგილის განსაზღვრა ერთ ან რამდენიმე სტრუქტურაში, რომელიც სინტაქსური სტრუქტურის (შესიტყვების) წევრია 3) ფუნქციონალური და გადატანითი მნიშვნელობის მქონე სიტყვების განთავსება; (ისმაილ მუჰზარის რეკომენდაციით, ისინი შეიძლება განთავსდნენ ანბანური პრინციპით, როგორც კერძო მაკროსისტემები). ესენია: ნაცვალსახელები, ჩვენებითი ნაცვალსახელები, კავშირები, ზმნები და ნიშნები, რომლებიც ასრულებენ სინტაქსურ ფუნქციებს, ასევე ქაანა და მისი დები, ინნა და მისი დები, ქაადა და მისი დები. აგრეთვე: ნაწილაკები, წინდებულები, კითხვითი, უარყოფითი და პირობითი ნაწილაკები; 4) რთული და ნაწარმოები, ან რამდენიმე ფუძისაგან შემდგარი ერთეულების განთავსებასთან დაკავშირებით.

ისტორიული ლექსიკონის შექმნის მეთოდოლოგიაში ერთ-ერთი უმნიშვნელოვანესია მნიშვნელობათა დალაგების საკითხი. მეცნიერთა მიერ ყველაზე მეტად გაზიარებული გზაა:

- სიტყვის პირდაპირი მნიშვნელობა წინ უსწრებს მის გადატანით მნიშვნელობას, როგორც გვაქვს ეს ზამახშარისთან “ასას ალ-ბალაღამი” და ბევრ სხვა ლექსიკონში.

- ცენტრალური (ძირეული) მნიშვნელობა წინ უსწრებს მისგან ნაწარმოებ მეორეულ მნიშვნელობას, როგორც ამას აკეთებდა იბნ ფარისი “შაკაიის ულ-ლულაში” და როგორც არის მოცემული “დიდ ლექსიკონში”.

- უფრო მეტად გავრცელებული მნიშვნელობები წინ უნდა უსწრებდეს ნაკლებად გავრცელებულ მნიშვნელობებს, როგორც ეს გვაქვს ზოგიერთ თანამედროვე ლექსიკონში, როგორცაა: “ლექსიკონ სტანდარტი” და კობალდის ლექსიკონი (მნიშვნელობების გავრცელების სიხშირის მიხედვით დალაგების შემოთავაზება ალ-ხატიბის ეკუთვნის, თუმცა ეს საჭიროებს დამატებითი აღწერილობითი სამუშაოს ჩატარებას, რაც არაბულ ენასთან მიმართებით აქამდე არ გაკეთებულა).

- კონკრეტული მნიშვნელობები წინ უსწრებს ზოგად მნიშვნელობებს. ასეთივე სურათი გვაქვს სამ დიდ ლექსიკონში.

- ჯერ დავასახელებთ სიტყვის უძველეს მნიშვნელობას, ხოლო შემდეგ სხვა უფრო ახალ მნიშვნელობას, ვიდრე არ მოვალთ თანამედროვე ეპოქამდე. ნაწილობრივ ეს წესი გასდევს “დიდი ლექსიკონისას”, რომლის შედგენის მეთოდოლოგიაში ნათქვამია: მნიშვნელობა დამოწმებული უნდა იყოს ძველი პოეზიით, თუკი იქ დასტურდება ეს სიტყვა, ასევე, თანამედროვე პოეზიის მეშვეობით ვეცნობით სიტყვის სიცოცხლის ხანგრძლივობას. ამგვარად ხდება ენის ერთეულის დადგენა, გამთლიანება ისტორიული ლექსიკონის მეთოდით” (იმის გათვალისწინებით, რაც ზემოთ უკვე ითქვა, ჩვენ, შესაძლოა, გვქონდეს ორი მიმართულება ჯაჰილის პერიოდიდან თანამედროვე ეპოქამდე და პირიქით).

უნდა აღინიშნოს რამდენიმე მნიშვნელოვანი მომენტი ციტირების შესახებ:

- ციტატების მეშვეობით ხდება ნათელი სიტყვის მნიშვნელობა და ის, თუ როგორ გამოიყენება და რა ცვლილებები განიცადა;

- თუკი სიტყვა მკვდარია ან არქაული, ლექსიკონში მივუთითებთ მისი ბოლო გამოყენების შემთხვევას. ციტატებით განმარტებულია ყველა ის მნიშვნელობა, რომლითაც გამოიყენებოდა სიტყვა თავისი არსებობის მანძილზე;

- იმის გათვალისწინებით, რომ სიტყვის არსებობის პერიოდი, ჯაჰილის პერიოდიდან დაწყებული თანამედროვე ეპოქამდე, შესაძლოა, საკმაოდ ხანგრძლივი იყოს, თითოეულ მნიშვნელობასთან მინიშნებულია მხოლოდ ერთი ციტატა, თითოეული ფუძის ან მნიშვნელობის ცვლილების ასახვისთვის, რადგან სხვაგვარად მოსალოდნელია, რომ სიტყვა-სტატამ მიიღოს უზარმაზარი მასშტაბი;

- ციტატების შერჩევა ხდება ყველა ეპოქის ტექსტიდან და წყაროდან;

- თუ ეს შესაძლებელია, ხდება ციტატების წარმომავლობაზე მითითება: კონკრეტულად, აქ იგულისხმება საჭირო ბიბლიოგრაფიული ცნობები: წყაროს სათაური, ავტორი ან შემდგენელი, გამოცემა და ასე შემდეგ;

- პოეტური ნაწარმოებიდან აღებული ყველა ციტატა უნდა გაფორმდეს ვარსკვლავებით, რათა გარჩეული იქნას ერთმანეთისაგან პოეტური და პროზაული ფორმები;

- ყოველი მცენარისა და ცხოველის სახელი, შეძლებისდაგვარად, წარმოდგენილი უნდა იყოს განმარტებებით, რაც გამოარჩევს მას თავისი სქესის (ან კლასის) წარმომადგენლებისაგან. ზოგჯერ წარმოდგენილია მათი მსოფლიო ხალხებს შორის გავრცელებული სამეცნიერო სახელწოდებებიც;

- განმარტებულია ყველა თანამედროვე ტერმინი და მათი სამეცნიერო სახელწოდება;

- ციტატების განლაგება ხდება ისტორიული პრინციპით თითოეული ეპოქისათვის: აღწერის დასაწყისიდან ბოლო ეპოქამდე. თუ დავიწყებთ ჯაჭილის ეპოქით, ციტირება მოხდება უძველესი ციტატიდან მოყოლებული;

- ციტატისათვის აუცილებელია ახლდეს: სიზუსტე, სინათლე, ასევე, სწორად შერჩევა, რაც გულისხმობს, ციტატაში გადმოცემული აზრის განმარტებასა და კომენტარებასაც, თუ ამის საჭიროება არსებობს.

ლექსიკონის შედგენილობა შემდგენიანი იქნება: შესავალი: არაბული ენის ისტორია, სხვა ენებთან ურთიერთობა, გამოყენების წესები, დანომვრისა და ნიშანთა ჩამონათვალი, სიმბოლოთა და შემოკლებათა ჩამონათვალი, ლექსიკონის წყაროები. შესავალს მოჰყვება ლექსიკონის ძირითადი ნაწილი.

არაბული ენისათვის ისტორიული ლექსიკონის შექმნის გრანდიოზულ სამუშაოს ბევრი სირთულე ახლავს. საკმარისი იქნებოდა მიგვეთითებინა თუნდაც იმაზე, რომ ძალიან გრძელია დროის მონაკვეთი, რომელშიც ცოცხლობს არაბული ენა თავისი დასაბამიდან დღემდე; უზარმაზარია ტერიტორია, რომელზეც ცხოვრობენ ის მრავალრიცხოვანი ერები, რომლებიც ამ ენას იყენებენ და, შესაბამისად, ის მასალა, რომლის დამუშავებაც უხდებათ არაბ ლექსიკოლოგებს. ამიტომაც მოხდა ისე, რომ ლექსიკონზე მუშაობის ისტორიაში რამდენიმეჯერ განისაზღვრა ლექსიკონის შექმნის ბოლო თარიღი, მაგრამ დადგენილ ვადებში ვერ დასრულდა სამუშაო.

2004 წლის აპრილში კაიროს სამეცნიერო ორგანიზაციამ (არაბული ენის სამეცნიერო აკადემიების გაერთიანება) მიიღო გადაწყვეტილება, შექმნილიყო ამ ორგანიზაციაზევე დაქვემდებარებული არაბული ენის ისტორიული ლექსიკონის შემქმნელი სპეციალური ორგანიზაცია. შეიქმნა თემის შემსწავლელი სპეციალური კომიტეტი, რომელიც დაკომპლექტდა ამავე ორგანიზაციის წევრებისაგან და ასევე რამდენიმე პირისაგან ორგანიზაციის გარედან. კომიტეტის წევრი ლექსიკოლოგები ლექსიკონის შექმნის პროცესს რეგულარულად აკონტროლებენ და ეს გრანდიოზული შრომა თავის ფინალს უახლოვდება.

დამოწმებული ლიტერატურა

- ملاحظات على مشروع الخطة العلمية للمعجم (2008) - إبراهيم بن مراد
الكتب و الوثائق القومية للنشر القاهرة. دار التاريخي
- المقدمة (عرض وتعليق على بعض البحوث (2008) - احمد بن محمد الضبيب
من اعضاء لجنة المعجم التاريخي.(دار الكتب و الوثائق القومية
القاهرة. دار الكتب الإلكتروني للنصوص العربية - احمد بن محمد الضبيب
و الوثائق القومية
- منهج معجم أكسفورد في معجم اللغة الإنجليزية (2008) - داود حلمي السيد
القاهرة. دار الكتب و الوثائق القومية. على أسس تاريخي
- تطور الألفاظ الدنية بين الشعر الجاهلي و (2008) - صباح عمر حلبي
القاهرة. دار الكتب و الوثائق القومية القرآن الكريم
- مشروع الخطة العلمية للمعجم التاريخي للغة (2008) - علي القاسمي
القاهرة. دار الكتب و الوثائق القومية العربية
- مذكرات عن منهج المعجم التاريخي للغة (2008) - محمد حسن عبد العزيز
من أعمال لجنة المعجم التاريخي (القاهرة. دار الكتب و الوثائق القومية) العربية
القاهرة. دار المعجم التاريخي للغة العربية (2008) - محمد حسن عبد العزيز
الكتب و الوثائق القومية
- القاهرة. دار الكتب و الوثائق معجم فيشر (2008) - محمد حسن عبد العزيز
القومية
- القاهرة. بحوث معجمية عن المعجم التاريخي (2008) - محمد حسن عبد العزيز
دار الكتب و الوثائق القومية
- عرض وتعليق على بعض البحوث (2008) - محمد حسن عبد العزيز
القاهرة. دار الكتب و الوثائق المعجمية. المعجم التاريخي بين الأمل و العمل
القومية
- معجم أكسفورد التاريخي. بحوث و نماذج (2008) - محمد حسن عبد العزيز
القاهرة. دار الكتب و الوثائق القومية
- نماذج مختار لمواد من المعجم التاريخي للغة (2008) - محمد حسن عبد العزيز
القاهرة. دار الكتب و الوثائق القومية العربية و مصادرها
- المعجم الكبير يغني عن المعجم (2008) - ناصر الدين الأسد
القاهرة. دار الكتب و الوثائق القومية التاريخي
- جامعة عين العربية. دراسات في اللغة و اللهجات (1980) - يوهان فك=
شمس

DIANA MOSESHVILI

PRINCIPLE OF COMPILING ARABIC LANGUAGE
HISTORICAL DICTIONARY

Arabic Language Historical Dictionary is a linguistic-scholarly project carried out by a Cairo private scientific agency (amalgamation of the Arabic language scientific academies) established in 1971.

Arabic as one of the widely spread language of longstanding history and rich heritage on which quite a number of peoples have created their culture and identity and referred to as the means of self-expression is in the need of Historical Dictionary.

The present paper discusses in details the recommendations related to principles and methods of creating historical dictionary worked out by the members of the organization having in mind the experiences of producing historical dictionaries of other (European) languages.

Arabic Language Historical Dictionary should comprise all the words occurring in the modern literary languages with their various forms and levels, like fiction (*fusha*), scientific (*ilmia*), foreign words (*ajnabia*), common (*mushtaraka*), technical (*taknia*), dialect (*amia*), native language (*lahjii*) and group languages' levels.

Arabic Language Historical Dictionary will not serve only as Divan of the Arabic language with word forms, their structures and meanings, which are presently in use or the ones that have turned obsolete, or have been modified from time to time in different regions, but also it will be a Divan reflecting great events of the Moslem and Arab histories, of their social life, political systems, material and spiritual aspects, of their thoughts and feelings, knowledge and wisdom, science and experience, and of their relationships with other peoples and ethnoses.

The recommendations proposed by the scientific organization are related to: the issue of division the language history into periods (aimed at evaluating and identifying changing the structures and meaning of lexemes of the Arabic language from the ancient period to the present); **the problem of dating the origination the Arabic language** (a few alternative systems have been proposed); the issue of **selecting dictionary resources** and distinguishing between the basic, secondary and oral sources; **rules of preparing entries**; principle of **constructing macro-structures** in the dictionary, and **rules of providing quotations** and more. **In April, 2004, in the Cairo Scientific organization** (amalgamation of the Arabic language scientific academies) a special committee of studying historical dictionary of the Arabic language was organized under the guidance of the aforementioned scientific organization whose members, lexicologists, come together regularly to supervise and monitor the process of the production of the dictionary. This grandiose project is nearing its final stage.